

Focs de Sant Joan

MONOGRÀFICS DE TRADICIONS I COSTUMS DELS PAÏSOS CATALANS FULL NÚM. 3

HISTÒRIA

LA NIT DE SANT JOAN

El foc ha estat sempre un símbol en la història de l'home. Els pobladors primitius dels països mediterranis i europeus veneraven les forces de la natura –entre elles el sol i el foc– mitjançant cultes i celebracions diversos. Una d'aquestes celebracions ancestrals, tramesa de generació en generació al llarg de molt segles, és la tradició de les fogueres de la nit de Sant Joan; amb ella els primers pobladors de les nostres comarques festejaven la nit més curta de l'any, això que avui, més científicament, anomenem el solstici d'estiu.

Aquestes celebracions ens han arribat avui amb uns lleugers canvis pel que fa al seu simbolisme. Si bé era una festa comuna a tot Europa, actualment només se celebra en alguns indrets aïllats. Podem dir que el nostre poble ha estat l'únic que l'ha sabuda conservar de manera conjunta. La superposició de les diverses cultures que han anat mantenint aquesta tradició, la més notable de la comunitat catalana, ha transformat aquelles celebracions prehistòriques en els Focs de Sant Joan actuals.

Des de fa molts segles, doncs, s'ha celebrat aquesta diada –la vetlla, la matinada i el dia de sant Joan– arreu de les comarques dels Països Catalans, des de les terres entrades d'Aragó fins a les illes Balears i Pitiüses. No és gens casual que encara avui les festes majors de les poblacions més extremes del nostre país (Perpinyà, Alacant i Ciutadella) coincideixin amb el dia de sant Joan i que tota la seva festa giri entorn del foc.

Els noms dels Focs de Sant Joan, segons les èpoques i els indrets, han estat, i encara són, molt diversos: falles, focs, fogueres, foguerades, faies, festers, faites, llamarides, gales i galedes. El nom més antic és el de falles, i els seus portadors, fallaires. Encara avui és possible trobar testimonis vius d'aquests fallaires al poblet d'Isil, a la vall d'Àneu (Pallars Sobirà). A començaments de segle hi havia molts més poblets a les valls pirinenques que mantenien aquesta tradició.

Aquesta diada ha donat origen a un gran nombre de pràctiques i creences màgiques que prenen vigència la nit i la matinada de sant Joan. Algunes d'aquestes pràctiques vénen d'antigues supersticions, d'altres, en canvi, són posteriors a la cristianització de la festa. Entre aquestes pràctiques trobem els pactes, l'ús d'unes herbes determinades, les dites, danses, cançons, versets, les pràctiques fetes en el foc o damunt les seves cendres, peticions i desigs, invocacions i conjurs, l'ús d'una aigua concreta o la de la rosada, menjars diversos –coques i altres dolços, vins i licors– ofrenes i altres cerimònies profanes i religioses, com processons, comparses, oracions, aplecs, juguesques, etc. També cal assenyalar la diversitat de formes i de composició de les fogueres.

La celebració dels Focs de Sant Joan han tingut sempre un caràcter social, col·lectiu i cerimoniós. Només així s'explica que hagin mantingut la seva vigència enmig de les vicissituds que ha patit el nostre poble al llarg de la seva història. Un altre factor pel qual s'han pogut mantenir és l'arrelament en moltes famílies, sobretot a pagès.

Reculant ja en la nostra història trobem que la primera gran etapa que els Focs de Sant Joan han de superar és la romanització. Tot i el seu enfrontament amb les tribus dels ilergets, comandades per Indíbil i Mandoni, un cop derrotades i sotmeses les tribus del país els romans deixaren fer la seva vida als nadius. La romanització, doncs, no es manifesta plenament fins a l'any 500 de la nostra era, quan passem a ser un poble llatí (més aviat en l'alta cultura que no pas en els costums del poble). Cal pensar que en aquesta situació els pobles no tingueren gaires dificultats per mantenir les seves tradicions.

L'any 680, però, el Concili de Constantinoble decretà la prohibició de totes les pràctiques i supersticions paganes i, entre elles, les fogueres del solstici d'estiu. Aquest fou el primer gran entrebanc conegut que hagueren de superar

els Focs de Sant Joan. El poble, però, va continuar fent les seves fogueres; fóra interessant de conèixer com s'ho devien fer aquells homes en una època en la qual la influència de l'església era cabdal. És fàcil suposar que és en aquest moment històric que la festa es cristianitza.

Els sarraïns, que havien envaït les nostres contrades a partir del 717, deixaven practicar les creences i costums populars en els indrets on no eren mal rebuts. D'aquesta manera els nostres focs van poder continuar practicant-se, potser, fins i tot, amb la participació dels sarraïns. Hi ha una cançó, llegendària, que parla d'aquesta etapa històrica. Aquesta cançó, que encara es cantava a començaments d'aquest segle, diu així:

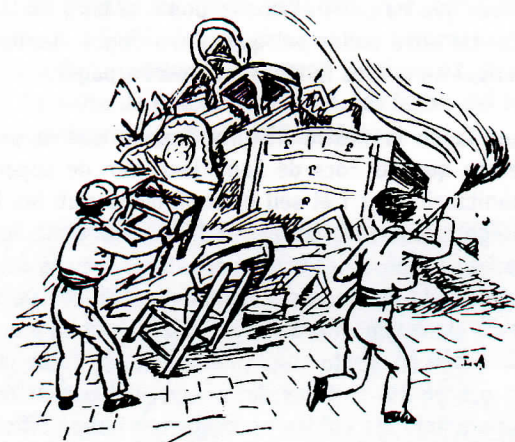
***Lo dia de Sant Joan
és dia d'alegria,
fan festa els cristians
i els moros de moreria.***

Durant tota l'edat mitjana els focs continuen celebrant-se, com sempre, a pagès, a viles i ciutats; els seus grans impulsors foren els gremis.

Uns segles més tard, amb la incorporació de la Catalunya Nord –antics comtats del Rosselló i la Cerdanya– a l'Estat francès (1659), els Focs de Sant Joan prenen el caire de senyal d'identitat catalana que han continuat mantenint fins avui.

L'ocupació de la resta dels Països Catalans per les tropes francocastellanes de Felip V comporta, junt amb l'abolició de les institucions d'autogovern i la prohibició de l'ús públic de la llengua, la marginació de totes les nostres tradicions, la celebració pública de les quals fou prohibida.

Tot i les prohibicions, però, les fogueres continuen encenent-se quan arriba la vigília de sant Joan. Aquesta situació dura fins a l'any 1761, en què el capità general, marquès de Mina, comença a autoritzar les festes populars. Un any abans s'havia presentat al rei Carles III el "Memorial de Greuges", que entre altres coses denunciava la violació dels costums més lloables per funcionaris portats de fora així com la introducció de tradicions estrangeres.

Preparant la foguera. Dibuix de Lola Anglada.

Amb l'arribada de la renaixença, que cercava els signes d'identitat del nostre poble, s'inicia la recuperació d'aquesta festa. El 1885 mossèn Cinto Verdaguer enalteix els focs i els fallaires en el seu poema "Canigó". Altres poetes també ho

fan: Maragall, Girbal i Jaume, Duran i Tortajada, Garcés, etc.

Ja en una època més moderna, viva en el record de molta gent, el 1933 excursionistes, estudiants i molts altres ciutadans donen un sentit de comunitat als Focs de Sant Joan i encenen fogueres a totes les viles i a les muntanyes més importants, com a senyal d'inici del retrobament d'una comunitat.

Acabada la guerra d'Espanya torna a produir-se un replegament de tot el que ens identifica com a poble, i amb prou feines són permeses aquelles tradicions que no porten problemes, és a dir, les més buides de contingut. Així, els Focs de Sant Joan es converteixen en l'ocasió anual de cremar fustots vells i la revetlla, o bé es fa en la intimitat familiar, o bé resulta mancada de contingut cívic i cultural. D'uns anys ençà, però, hem assistit a un despertar de la nostra consciència col·lectiva i això ha significat un reviscolament de totes les nostres tradicions, entre elles, no cal dir-ho, la celebració de l'antic solstici d'estiu. La nit de Sant Joan torna a ser la nit de foc i de misteri que havia estat sempre.

LA FLAMA DEL CANIGÓ

L'any 1955 Francesc Pujades, vilatà d'Artes de Tec (Vallespir, Catalunya Nord), portat pel seu entusiasme pel Canigó i inspirat pel poema de mossèn Cinto Verdaguer, tingué la iniciativa d'encendre els Focs de Sant Joan en la pica d'aquesta muntanya i des d'allà repartir la seva flama per totes les contrades de la nostra terra. S'iniciava així la renovació d'aquesta mil·lenària tradició; de nou les fogueres prenen un sentit col·lectiu.

El nou costum pren una gran força en poc temps, de tal forma que avui és pràcticament impossible trobar una sola foguera a Catalunya Nord que no sigui encesa amb la Flama del Canigó. L'any 1966 el foc creua per primera vegada la duana i arriba a Vic. Són èpoques ben difícils, sovint de clandestinitat. A poc a poc la xarxa es va estenent i el foc, escampat per tot el Principat, ja arriba al País Valencià.

El 22 de juny, com cada any, un grup d'excursionistes del Cercle de Joves de Perpinyà agafarà el foc que des de 1955 resta encès al Museu de la Casa Pairal de Perpinyà i pujaran al cim del Canigó; passaran la nit vetllant la Flama i, a trenc d'alba, iniciaran el descens perquè la Flama arribi a tots els pobles i ciutats dels Països Catalans a temps d'encendre les fogueres de la nit de sant Joan.

No hem d'oblidar que el diumenge abans de sant Joan se celebra l'aplec del Canigó, trobada que té per finalitat pujar al cim del Canigó (2.784 metres) feixos de llenya portats per gent de les més diverses contrades del nostre país. Aquests feixos serviran per encendre la foguera que, la nit de sant Joan, cremarà dalt del cim, de la qual s'agafarà foc nou per ser retornat al Museu de la Casa Pairal.

La Flama del Canigó és rebuda pel Parlament de Catalunya, ajuntaments, consells comarcals i entitats culturals i esportives.

Cal, doncs, que aquesta Flama del Canigó arribi i es mantingui arreu dels Països Catalans, i que aquest Foc de Sant Joan perduri com a símbol d'esperança i de germanor d'una comunitat que vol i necessita recuperar plenament el seu sentit de Pàtria, socialment justa, políticament lliure, econòmicament pròspera i culturalment digna.

SUGGERIMENTS

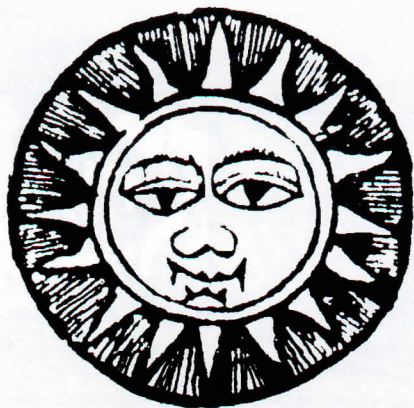
L'arribada de la Flama al seu destí pot fer-se en cursa d'atletes, amb cotxe, moto, a cavall, etc. El millor sistema per transportar-la és utilitzant un fanalet de petroli que podeu trobar en qualsevol ferreteria a baix preu. Podeu usar també torxes, ja que donen molta vistositat a l'acte; cal tenir en compte, però, que les de pirotècnia només duren uns minuts. Les torxes podeu fer-vos-les vosaltres mateixos: preneu un mànec d'escombra d'un metre de llarg, enrotlleu-li 5 o 6 voltes de filferro per evitar que el cos de la torxa pugui moure's, després emboliqueu-hi un gruix de draps nets arrugats, subjecteu la roba amb 4 o 5 voltes més de filferro i, si cal, amb algun clau; poseu-hi dues capes més de draps i finalment empapeu-la en petroli. Poseu-hi algun protector per evitar que el líquid llisqui fins al vostre braç i recordeu-vos de sostenir la torxa inclinada cap a l'exterior.

Caldrà fer la festa segons els costums de la vostra població. Hi ha moltes poblacions que fan un festival infantil fins a l'hora que arriba la Flama i continuen la festa amb una revetlla per als grans; en altres indrets fan concerts de cant coral o bé sardanes.

Darrerament hi ha una gran tendència a fer concursos –de fogueres o de torxes– entre equips d'una mateixa població. Hi ha qui aprofita la foguera per cremar els mals esperits del nostre País –el Decret de Nova Planta, per exemple– i, en canvi, n'hi ha d'altres que tenen problemes per encendre fogueres i s'han de conformar amb un gresol simbòlic.

Per protegir el terra de l'acció destructora del foc podeu posar-hi una capa de sorra o terra. Si la foguera no ha de ser gaire grossa podeu fer-la damunt una planxa de ferro situada damunt d'uns maons o pedres. Tingueu a punt extintors o una farmaciola per si algú pren mal.

És interessant que s'aprofiti la festa per donar a conèixer a la gent el seu origen i la seva història; repartiu fulls entre els presents. També podeu repartir coca i vi dolç –productes típics de la diada– ja sigui gratuïtament o bé pagant.

GASTRONOMIA

FEM NOSALTRES MATEIXOS LA COCA DE SANT JOAN

La pasta de llevat

Sobre un taulell o bé un atuell ben gros posarem 190 grams de farina de força en forma de cercle. Dins d'aquest cercle hi posarem 5 grams de llevat premsat, 100 grams de pasta de pa (inici fermentada) i un decilitre d'aigua. Mirarem de desfer-ho ben bé deixant l'operació de barrejar la farina per al final. Treballarem la pasta fins que ens quedi ben fina i la deixarem reposar fins que hagi fermentat guanyant un 50% del seu volum. Ara ja tindrem la pasta de llevat.

Anem per la coca...

Ara farem un cercle amb $\frac{3}{4}$ de quilo de farina de força i anirem posant-hi, per aquest ordre, 10 grams de llevat premsat, 4 ous (clares i rovells), 175 grams de sucre, 7 grams de sal, 130 grams de llar o mantega, una copeta de garnatxa o moscatell, la pell ben trinxada de mitja llimona, una culleradeta de pols de canyella i mitja de vainilla en pols. Barrejarem tots aquests ingredients afegint-hi $\frac{1}{4}$ de litre de llet o aigua i finalment hi posarem la pasta de llevat que haurem preparat prèviament (vegeu el paràgraf anterior). Un cop tot desfet hi barrejarem la farina amb què hem format el cercle i ho pastarem fins que ens quedi una massa ben fina que deixarem reposar una mitja hora en un atuell ben untat d'oli per evitar que s'enganxi.

Quan la pasta hagi reposat podrem procedir a estirar-la ajudant-nos d'un corró o bé d'una ampolla, això sí, ben untats d'oli, deixant-la amb un gruix d'un centímetre i mig. La tallarem i la posarem en les llaunes que també haurem untat d'oli prèviament, o bé de mantega o margarina. Un cop ben aplanades pintarem les coques amb ou batut (clara i rovell) i hi col·locarem al damunt trossos de fruita confitada, llargs, curts, segons vulguem, però no gaire gruixuts. Tot seguit hi escamparem els pinyons o trossos d'ametlla deixant-les reposar en un lloc on no toqui l'aire. Quan hagi augmentat el seu volum les ensucrarem i les posarem al forn que procurarem tenir ben calent (uns 200 graus si pot ser). Caldà observar la seva cocció sense obrir el forn.

Consells i alternatives

- El llevat premsat, la pasta de pa i la farina de força podeu aconseguir-los en el vostre forn. Si no us és possible obtenir la pasta de pa podeu elaborar-la el dia abans tal com exposem tot seguit.
Farem una pasta amb 50 grams d'aigua, un pessic de sal, llevat premsat (el volum d'una lletia) i 90 o 100 grams de farina. Un cop ben pastada la deixarem reposar una mica i la guardarem a la nevera (no al congelador).
- Per accelerar la fermentació es pot augmentar la quantitat de llevat premsat, augmentar la temperatura ambient o posar-hi els líquids (aigua, llet, etc.) una mica calents.
- Si en posar la farina veiem que la pasta és massa espessa, podem afegir-hi una mica més d'aigua o llet.
- El sucre blanc pot substituir-se per sucre roig o negre, la mantega per margarina natural, la farina blanca per farina integral i les essències alcohòliques per herbes.

Per sant Joan i sant Pere
adéu primavera.
Per sant Joan,
una passa de gegant.
Sant Joan dia gran.
Per sant Joan,
el blat al camp,
i si va bê,
per sant Jaume al graner.
Per sant Joan,
les garbes al camp,
i per sant Pere,
les garbes a l'era.
Per sant Joan,
el primer bany.
De sant Joan a Nadal,
mig any igual.
La nit de sant Joan,
la més curta de tot l'any.
Sant Joan,
de les festes va al davant.
Si trona per sant Joan,
pesquera en gran.
Sant Joan plovent,
fa el vi dolent.
Aigua de sant Joan,
celler buit i molta fam.

Ja les podeu fer ben altes,
les fogueres d'aquest any:
cal que brillin lluny i es vegin
els focs d'aquest Sant Joan.

Cal que es vegin de València,
de ponent i de llevant...
i en fareu també en la serra
perquè els vegin més enllà.

Que la terra està revolta
sota els peus dels occitans,
i convé que se'n recordin
de l'antiga germanat.

Des que fou esquarterada
no s'havia vist pas mai
redreçar-se alhora els trossos
cadascú pel seu costat.

Miracle! gent d'Occitània
l'esperit d'Oc s'ha despertat!
Tots la passarem en vetlla
eixa nit de Sant Joan.

Tots la passarem en vetlla
al voltant dels focs més alts,
perquè es parlin uns amb altres
com llengües de l'Esperit Sant.

Parlaran de serra en serra
i de la més alta als plans...
Pirineu si resplendisses
tot encès de mar a mar,
remembrant els fills en vetlla
les memòries del passat
les finances del pervindre
i els misteris d'eix atzar
que fa que els fills d'una mare,
que els homes d'un sol parlar
tinguin els braços enlaire
tots alhora bracejant;
i el crit d'una sola llengua
s'alci dels llocs més distants
omplint els aires encesos
d'un clamor de Llibertat!

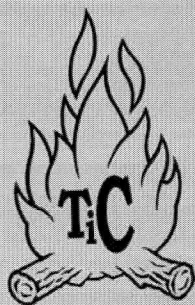
Poema: Joan Maragall, 21 de juny de 190

BIBLIOGRAFIA

AMADES, J. Costumari Català. El curs de l'any (5 volums) Salvat Editores i Edicions 62, Barcelona, 1989.
Les diades populars catalanes. Editorial Barcino, (4 volums)
Folklore de Catalunya. Editorial Selecta, (3 volums)
Guia de les festes tradicionals de Catalunya. Itinerari per tot l'any. Editorial Aedos, Barcelona, 1958.
CAPMANY, A. Calendari de llegendes, costums i festes tradicionals catalanes. Editorial Laia, Barcelona, 1982.
CARBÓ, J. L'home dels nassos. Editorial La Galera.
Catalunya també és una festa. Editorial Diàfora.
COLOMER, J. Les festes populars de Catalunya. Publicacions de l'Abadia de Montserrat, 1978. (Col. La Xarxa)
L'animació de vetllades. Hogar del Libro. (Col. Gris-Groc)
FÀBREGAS, X. I GUMÍ, J. Tradicions, mites i creences dels catalans. La pervivència de la Catalunya ancestral. Edicions 62, Barcelona, 1979.
CERCUP. La porta de l'estiu. Sant Joan, les festes del foc i de l'aigua, i costums estiuencs, Caixa de Barcelona.

El costum de saltar la foguera vist per la ploma de Miró.
"La Esquella de la Torratxa" núm. 1068, 30 juny 1899.
"Per Sant Pere es salten pel darrera,
per Sant Joan es salten pel davant".

Òmnium Cultural

Tradicions i Costums

C/ Diputació, 276 - 08009 Barcelona

Telèfon 933 198 050

equips@ticcat.com - oc@omnium.cat

www.tic.omnium.cat

